

GENERALITĂȚI DESPRE LIMBA ROMÂNĂ ÎN PERIOADA VECHĂ

Angela ARSENI-BOICENCO
Universitatea de Stat din Moldova

Rezumat: În acest articol ne vom referi la limba română din perioada veche. Limba română se formează într-o perioadă când sud-estul european nu era încă stăpânit de slavi sau aceștia abia își impuneau stăpânirea în nordul Peninsulei Balcanice, în Dacia și Panonia. Dar adaptarea latinei la substratul traco-dacic, care prezenta unele asemănări antropologice și lingvistice cu slavii și cu ilirii, dădea limbii române un caracter destul de deosebit de acela pe care-l căpătau limbile romanice din Apus, rezultate printr-o adaptare a latinei la substratul de acolo.

Cuvinte-cheie: *limbaromână, perioadaveche, palatalizare, particularități fonetice, dialecte, rotacism, intervocalic.*

Abstract: In this article we will refer to the Romanian language in the old period. The Romanian language is formed at a time when the South-European was not yet dominated by the Slavs, or they barely imposed their domination in the north of the Balkan Peninsula, in Dacia and Panonia. But the adaptation of Latin to the traco-dacic substratum, which had some anthropological and linguistic similarities with the Slavs and the Illyrians, gave the Romanian language a character quite distinct from that obtained by the Romanic languages of the West, resulting from an adaptation of Latin to the substrates there.

Keywords: *Romanian language, old age, palatalization, phonetic peculiarities, dialects, rotacism, intervocal.*

Originea latină a limbii române, caracterul ei romanic nu presupun o asemănare structurală între latină și română, între latină și celelalte limbi romanice. Totuși, firește, structura ei nu se deosebește prea mult de cea a latinei, deși e alta.

Nașterea unei limbi deosebite de latină și de celelalte limbi romanice trebuia să ducă la nașterea unei conștiințe etnice deosebite a românilor față de alte neamuri. Românii erau percepuți de acum nu ca dalmați sau retoromani. Deci odată cu formarea limbii române, s-a format și poporul român.

Din secolul al VIII-lea se poate vorbi de poporul român și de limba română. Poporul nostru este pomenit în izvoarele bizantine, sub numele de *vlaji*, nume de origine slavă, slavii împrumutaseră acest termen de la germani, care denumeau prin *valha* popoarele de neam romanic sau celt, slavii l-au întrebuințat numai pentru romanici și, mai ales, pentru români.

Evident, limba română, ca și celelalte limbi romanice, a căpătat trăsături specifice și după secolul al VIII-lea, particularitățile caracteristice sunt numeroase, unele se regăsesc și în limbile balcanice, indiferent de ce origine sunt ele: al-

baneză, bulgară, sârbocroată, greacă, în special, în primele două limbi. De aceea s-a vorbit de un „caracter balcanic al limbii noastre, deși se recunoaște originea latină a limbii române”[1,240]

Se susține că materialul de origine latină a fost turnat în forme balcanice. Astfel, în fonetică, româna a căpătat în acea epocă, vocala **ă**, ca albaneza și ca, mai târziu, bulgara și dialectele sârbe, consoanele **s** și **z**, ca toate aceste limbi.

În lexic avem numeroase elemente proprii limbilor balcanice (de origine traco-dacă, greacă veche și medievală).

De pe la 1930, cercetătorii vorbesc chiar de o uniune lingvistică balcanică, de care s-ar ocupa o ramură specială a lingvisticii, lingvistica balcanică.

Considerăm că ar fi fost mai potrivit să se vorbească de o uniune lingvistică-balcano-carpatică sau sud-est-europeană, întrucât limba română, care este considerată ca făcând parte din această uniune lingvistică, s-a format și s-a dezvoltat atât în Peninsula Balcanică, cât și pe teritoriul carpatic [2,193].

Diversele limbi ale uniunii balcano-carpatică prezintă multe asemănări, însă deosebirile dintre ele sunt cu mult mai numeroase.

Asemănările limbii române cu limbile balcanice se explică prin faptul că limba română este limba latină vorbită de vechii traci și daci, care aveau o structură psihică asemănătoare cu celelalte popoare din Peninsula Balcanică: grecii și ilirii. Dar toate popoarele balcanice au asemănări în ce privește baza sîpirituală și baza psihică, căci ele sunt fie continuatoarele neromanizate și neslavizate ale vechilor popoare balcanice, fie continuatoarele romanizate și slavizate ale acestora.

E mereu același material uman care dă aceleași forme limbilor noi. De exemplu, bulgara reproduce, în parte, structura românei, iar sârbocroata, structura albanezei, dialectal și a romanicei dalmatine. Caracterul balcanic al limbii române însăși s-a accentuat după epoca de formare a românei, limbile slave meridionale vor căpăta doar același caracter balcanic la câteva secole după stabilirea slavilor la sudul Dunării.

După Ov.Densusianu, limba română s-a format din latină sub influența limbii slave vechi. Așadar, marea importanță pe care noi o dăm tracilor și dacilor în formarea limbii române, revine, după opinia acestui savant, limbii slave vechi. [3,237]

Este aceasta o concepție asemănătoare cu aceea care dă mare importanță influenței germanice la formarea limbilor romanice occidentale. Noi nu o putem însă accepta, pentru că, după cum rezultă din expunerea de mai sus, specificul limbii române s-a format în parte înainte de influența slavă, care a început pe la jumătatea secolului al VII-lea, imediat după așezarea slavilor în Peninsula Balcanică. Așadar, nu suprastratul slav, ci substratul traco-dac a transformat latina populară în română. De altfel, cum macedoromânii au suferit foarte puțin influența slavă veche, ar urma că graiul lor s-a format sub influența altui popor

decât cel care a dus la formarea dacoromânei, anume cel grecesc. Dar atunci ar rămâne neexplicat de ce macedoromâna și dacoromâna au avut multă vreme aceeași dezvoltare, deși s-ar fi format sub influența unor suprastraturi diferite.

Concepția lui Densusianu a fost preluată de Emil Petrovici, care afirma că sistemul „de foneme” al limbii române se explică prin influența slavei vechi, concepută nu ca o influență articulatorie și psihologică, ci ca o transmisiune a faptelor de limbă slave în cadrul românei. Emil Petrovici admite că româna a moștenit din latina populară o serie de consoane moi, dar crede că, în general, tot ce e caracteristic în evoluția fonetică a limbii române se explică prin slava veche. Autorul ia în considerare nu numai fenomenele petrecute în epoca de formare a limbii noastre, ci și multe altele din perioada următoare de dezvoltare.

Cercetătorul spune: „Sistemul fonetic românesc a fost așa de puternic influențat de cel slav, încât s-ar putea afirma că româna este o limbă romanică cu pronunțare slavă” [4, 156].

Această afirmație trebuie înțeleasă în sensul că sistemul ei fonetic prezintă deprinderi de pronunțare slavă, care trebuie explicate prin contactul de secole dintre română și slavă, în special bulgară, prin bilingvismul continuu româno-slav și prin contopirea în poporul român a numeroase grupuri de populație slavă bilingvă. „Deprinderile fonetice slave au dus în mod necesar la un sistem fonologie asemănător cu cel slav” [5, 58]. Petrovici ajunge să identifice sistemul vocalic românesc cu cel al limbii ruse și cu cel al limbii slave vechi, ceea ce înseamnă în fond a integra limba română, din punct de vedere fonetic, în alt grup de limbi decât cel balcanic. Asemănările românei cu aceste limbi sunt însă cu totul întâmplătoare, neavând o legătură istorică și, de altfel, la o examinare mai atentă a sistemelor vocalice ale limbilor în discuție se constată și mari deosebiri: slava veche, în special slava primitivă, prezenta și cantitatea vocalică, rusa are și vocale neaccentuate de un cu totul alt tip decât cele din română, bulgara și sârbocroata au căpătat un tip balcanic numai după stabilirea slavilor sudici în Peninsula Balcanică.

Trebuie să respingem teoria sa pentru faptul că specificul sistemului vocalic al limbii române în faza ei cea mai veche – de exemplu apariția vocalei *ă* – este o creație anterioară influenței slave vechi asupra românei. Influența slavei vechi asupra românei este de ordin aproape exclusiv lexical, prea puțin morfologic și sintactic și se situează în epoca următoare a dezvoltării limbii române. Prin această influență nu se intensifică aspectul „balcanic” al limbii române, dar, cum din dialectele slave stabilite în Peninsula Balcanică se nasc limbile bulgară și sârbocroata, româna capătă multe elemente lexicale care o apropie azi de aceste limbi. Limbile bulgară și sârbă au căpătat un caracter balcanic prin influența substratului tracic și, eventual, grecesc, în cazul bulgarei (bulgara s-a născut și în Tracia, unde trăiau traci grecizați), iliric și albanez în cazul sârbocroatei. Fonetic, bulgara

seamănă cu româna, chiar cu greaca, iar sârbocroata cu albaneza (în aceasta din urmă avem distincții de cantitate vocalică, pe care le regăsim, ce-i drept, cu unele deosebiri și în sârbocroată).

Credem, așadar, că trebuie să rămânem la părerea exprimată deja de W. Meyer-Lübke, că limba română, cu excepția dialectului istroromân, și vom adăuga, și a dialectelor meglenoromân, bănățean și maramureșean, n-a suferit o influență slavă în fonetică.[2,196]

Dacă unii lingviști vor să explice schimbările specifice limbii române prin limbile slave, alții cred că unele aspecte specifice ale românei se explică prin apartenența ei la familia limbilor romanice. „Nesocotind tot atât de mult cât și ceilalți baza articulatorie și cea psihică a românei, ca și sistemul ei morfotactic propriu, acești lingviști cred că structura „romanică” a limbii române impune românei o serie de tendințe care se manifestă în limbă și după faza ei latinească populară, adică începând din epoca de formare a românei”.[6,169]

Indiferent dacă, pentru limbile romanice din Apus, este îndreptățit sau nu să se vorbească de o transformare a vechii distincții, românii rotacizanți se întindeau de la Drina până în Crișana și la vest de această provincie. Dar cercetătorul Marius Sala vrea să tragă o concluzie de altă natură: româna nu se deosebește, ca tip de evoluție, și deci și ca tip structural, de limbile romanice occidentale. Noi considerăm că nici româna, nici celelalte limbi romanice nu se caracterizează printr-o asemenea tendință, care apare abia în câteva fenomene fonetice române și spaniole, care au avut loc independent în ambele limbi.

Limba română se formează într-o perioadă când sud-estul european nu era încă stăpânit de slavi sau aceștia abia își impuneau stăpânirea în nordul Peninsulei Balcanice, în Dacia și Panonia. Dar adaptarea latinei la substratul traco-dacic, care prezenta unele asemănări antropologice și lingvistice cu slavii și cu ilirii, dădea limbii române un caracter destul de deosebit de acela pe care-l căpătau limbile romanice din Apus, rezultate printr-o adaptare a latinei la substratul de acolo. Apariția vocalei *ă*, a consonantelor *s*, *z* și a unui sistem de alternanțe consonantice prin alternarea consoanelor finale urmate de *i*, folosit într-o măsură mai mare decât în limbile romanice occidentale, crearea unor forme pronominale și verbale compuse etc., sub influența substratului, adesea exact ca în albaneză și în slava veche, constituiau tot atâtea deosebiri ale românei față de limbile romanice occidentale. Mai mult decât atât, într-o arie balcanică, româna se integra, prin chiar nașterea ei, într-o arie iliro-traco-daco-slavă, care, firește, prezenta și destule deosebiri de la o limbă la alta. Cu vremea, limbile slave de nord (de nord-vest și de nord-est) se separă de această uniune prin adaptarea la alt substrat, iar bulgara și sârba, care acum se dezvoltă pe substrat trac, respectiv iliric, se integrează mai mult în această uniune, sârbocroata deosebindu-se în unele privințe, datorită substratului dalmat, diferit de cel tracic și iliric de la est de Munții Dinarici.

Comunitatea cu grecii, în special faptul că atât bulgarii și românii, cât și o parte din sârbocroați au acceptat cultura bizantină, a dus, mai ales după anul 1018, la crearea unei uniuni lingvistice balcanice, atunci va începe să se exercite din nou asupra românei o influență greacă, în domeniile morfologic. După Al. Philippide, „s-a produs o diferențiere dialectală în română chiar înainte de influența slavă veche, adică în secolele al VI-lea și al VII-lea, ceea ce pentru noi, înseamnă : în epoca ei de formare”. [1,239]

Al. Philippide admitea că următoarele fenomene fonetice din epoca de formare a românei sunt dialectale: rotacismul lui *n* intervocalic, prefacerea lui *mn* intervocalic în *un*, în cuvântul *scamn* (grupul consonantic *mn* rămâne neschimbat în acest cuvânt în macedoromână și în Banat, în graiurile oltene de nord-vest, în Hațeg, probabil, și în meglenoromână, istroromână și dialectul crișan)[5,92], propagarea lui *n* în *cănutu>cănuntu, mănuclu>mănunclu, genuclu>genunchiu, minutu>menutu>menuntu>mănuntu* etc., prefacerea primului *n*, în unele din aceste cuvinte, în *r*: *menuntu>meruntu* etc., și prefacerea lui *r* în *n* în cuvinte ca : *fărină>fănină, serin>senin, verin<venin* etc.

Lista de fenomene românești primitive cuprinde, cu excepția rotacismului, fenomene fonetice și morfotice mai târzii, și nu este deci valabilă pentru epoca formării limbii române. Româna din faza ei cea mai veche nu era perfect unitară, cum și-au imaginat până acum cei mai mulți dintre cercetători, căci ea a pornit de la o stare de limbă deja diferențiată regional, iar, în procesul ei de formare, a căpătat noi nuanțe regionale, dar aceasta ne permite să afirmăm că procesul de formare a limbii noastre a cuprins în sine procesul de formare a unor dialecte, a primelor dialecte românești. În această perioadă deosebiri de limbă regională nu erau mai numeroase decât acelea dintre graiuri. Desigur, în această epocă, s-au produs și diferențieri dialectale de ordin morfologic, sintactic și lexical. Dar ele nu pot fi separate cronologic ușor de cele care s-au produs în limba română în secolele ce au urmat formării limbii române, probabil până în secolul al IX-lea sau al X-lea, când, după cum ne vor arăta chiar fapte de limbă, a avut loc o deplasare a diverselor ramuri în care se împărțea până atunci poporul român și s-a ajuns la o configurație geografică a „dialectelor” care e, în fond, cea de azi.

Pe baza fenomenelor pomenite, Al. Philippide a distins următoarele ramuri ale poporului, caracterizate și lingvistic: macedoromâni (cu meglenoromâni), rotacizantii, bănățenii și restul dacoromânilor (moldovenii și muntenii).[1,239] Așadar, de pe atunci se anunțau deja unele dintre diferențierile lingvistice, mai exact, unele dintre dialectele de mai târziu și, ceea ce e mai interesant, diferențierile acestea continuă și adâncesc pe altele, din epoca latinei populare.

În urma celor spuse mai sus, apare în parte eronată teza acelor savanți care au crezut că limba română a fost la început perfect unitară și că prima diferențiere lingvistică teritorială s-a produs mai târziu, prin despărțirea românilor în mai

multe ramuri, adică prin migrații și prin eventuale deznaționalizări ale românilor din Bulgaria și Serbia medievală. Din faptul că trebuie să admitem migrații, căci macedoromânii, meglenoromânii, istroromânii și dacoromânii nu mai sunt de multe secole vecini, ci locuiesc la mare distanță unii de alții, iar primele trei ramuri se găsesc, în bună parte, pe teritorii din afara celui ce constituia patria lor, cercetătorii au conchis că aceste migrații sunt și cauza diferențierii dialectale a românei.

Teoria este adevărată numai în parte, ea privește alte fapte decât cele pe care le avem noi în vedere aici. Este evident că cea mai veche diferențiere „dialectală” a românei se explică astfel. Dacă chiar latina populară de la baza românei, limba dintr-o epocă caracterizată prin economia de schimb, nu era perfect unitară, cu atât mai mult nu putea să fie perfect unitară limba română în epoca ei de formare, căci în această nouă perioadă, avem de-a face cu limba unei societăți feudale și de obști sătești și într-o asemenea epocă se manifestă în limbă tendințe de diversificare locală.

Din faptele evidențiate mai sus se poate conchide că unele din dialectele sud-dunărene actuale ale limbii române și, implicit, unele din ramurile sud-dunărene ale poporului român, sunt originare din alte regiuni decât cele în care se vorbesc, respectiv, locuiesc astăzi.

Mai întâi, un fenomen ca acela al rotacismului lui **n** intervocalic, care apare în unele regiuni ale dialectului crișan-maramureșean de până în secolul al XVII-lea (parțial și azi) și în istroromână, nu poate fi considerat ca petrecut în mod independent în cele două regiuni [7,594]

Unii cercetători (Philippide, Procopovici, T. Papahagi, Pușcariu) i-au considerat pe crișeni-maramureșeni ca veniți de la sud de Dunăre, alții (Ov. Densusianu, Al. Rosetti, N. Drăganu) i-au socotit pe istroromâni ca originari din nordul Dunării. Ambele teorii sunt eronate, căci cei dintâi trebuiau să aibă în vedere nu pe toți crișenii și maramureșenii, ci numai pe rotacizanții de la nord de Dunăre și au considerat că rotacismul a avut loc exclusiv în sudul Dunării, iar cei din urmă au respins orice legătură între rotacismul român și cel albanez. Iar faptul că rotacismul caracterizează dialectul tosc al albanezei nu limitează aria lui de producere la sudul Dunării, patria albanezilor se apropia de valea Drinei și cuprindea, poate, și Panoniile de sud [2,199]

Firește, rotacismul nu s-a produs în una din cele două limbi sub influența celeilalte, căci fenomenele fonetice nu se pot explica prin împrumut sau influențe, identitatea de tratament fonetic se explică printr-o parțială asemănare a bazei articulatorii a toschilor și românilor rotacizanți, ne referim la posibilitățile de articulare a lichidelor și nazalelor.

Nici faptul acesta nu se poate explica în mod independent, ci printr-o înrudire de bază articulatorie între românii rotacizanți și albanezi, rezultată prin

conviețuirea sau vecinătatea lor de altădată. Nu trebuie să uităm nici fenomenul *au >a*, care se găsește în *Psaltirea Șcheiană* și *Apostolul*.

Este probabil că rotacismul a fost prezent în secolele al XV-lea – al XVI-lea numai în unele părți ale regiunii crișene-maramureșene, în mod sigur numai în Maramureș, eventual și în unele părți ale Bihorului, Sălajului și Sătmarului, apoi la Bistrița. Restul graiurilor crișene ar fi de origine nerotacizantă, ceea ce nu intră în contradicție cu asemănările pe care aceste graiuri le prezintă cu dialectele macedoromân și meglenoromân.

BIBLIOGRAFIE:

1. PHILIPPIDE Al. Originea poporului român și a limbii române. Iași, 1928.
2. IVĂNESCU G. Istoria limbii române. Iași: Editura Junimea, 1980.
3. DENSUSIANU O. Histoire de la Langue Roumaine, vol I. București, 1929.
4. PETROVICI E. Influența slavă asupra sistemului fonemelor limbii române. București, 1956.
5. IVĂNESCU G. Tendințe fonetice românești. București, 1970.
6. SALA M. Contribuții la fonetica istorică a limbii române. București, 1970.